

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ,

кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії України
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Україна, Дрогобич) vilnickiy@gmail.com

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ПЕРЕБУДОВИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ У КАРПАТСЬКОМУ КРАЇ ОУН (КІН. 1940 – 1950-І РР.)

У статті на основі невідомих і маловідомих документів та матеріалів розглядаються особливості перебудови діяльності українських націоналістів у Карпатському краї ОУН. Доведено, що в умовах використання репресивно-каральною системою цілого комплексу агентурно-операційних та спеціальних засобів українські націоналісти зуміли розробити вдалу стратегію і тактику, яку постійно корегували. З'ясовано, що саме це дозволяло майже впродовж десяти років вести боротьбу проти утвердження радянської адміністрації на західноукраїнських землях. Доведено, що у підпіллі мала місце низка порушень правил конспірації, які вели до втрати значних людських та матеріальних ресурсів.

Ключові слова: перебудова діяльності, Карпатський край, ОУН, УПА, український визвольний рух, націоналісти.

Лит. 41.

Vasyl ILNYTSKIY,

Ph.D. in History, Associate Professor of Ukraine Modern History Department
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) vilnickiy@gmail.com

BASIC PRINCIPLES OF RESTRUCTURING UKRAINIAN NATIONALISTS' ACTIVITIES IN THE CARPATHIAN LAND OF THE OUN (the end of 1940s and the 1950s)

The features of the restructuring of Ukrainian nationalists' activities in the Carpathian region of the OUN (Organization of Ukrainian Nationalists) are analyzed in the article on the basis of unknown and little-known documents and materials. It is proved that in the condition of using by the repressive and punitive system of complex agent and operational means as well as special means Ukrainian nationalists were able to develop successful strategies and tactics, which they constantly corrected. It has been studied out that this exactly is what made it possible to fight against the establishment of Soviet administration on the West Ukrainian lands for almost ten years. It is proved that there has been series of violations of conspiracy which led to considerable human and material resources loss.

Key words: restructuring of activity, the Carpathian region, OUN (Organization of Ukrainian Nationalists), UPA (the Ukrainian Insurgent Army), the Ukrainian liberation movement, nationalists.

Ref. 41.

Васи́лий ІЛЬНИЦЬКИЙ,

кандидат історических наук, доцент кафедри нової
і новітньої історії України Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) vilnickiy@gmail.com

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ПЕРЕСТРОЙКИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УКРАИНСКИЙ НАЦИОНАЛИСТОВ В КАРПАТСКОМ КРАЕ ОУН (КОН. 1940 – 1950-Е ГГ.)

В статье на основе неизвестных и малоизвестных документов и материалов рассматриваются особенности перестройки деятельности украинских националистов в Карпатском крае ОУН. Доказано, что в условиях использования репрессивно-карательной системой целого комплекса агентурно-оперативных и специальных средств украинские националисты сумели разработать удачную стратегию и тактику, которую постоянно корректировали. Выяснено, что именно это позволяло почти на протяжении десяти лет вести борьбу против утверждения советской администрации на западноукраинских землях. Доказано, что в подполье имели место нарушения ряд нарушений правила конспирации, которые вели к потере значительных человеческих и материальных ресурсов.

***Ключевые слова:** перестройка деятельности, Карпатский край, ОУН, УПА, украинское освободительное движение, националисты.*

Лит. 41.

Постановка проблеми. Вміння вдало пристосовуватися до зовнішньо-політичних та внутрішньо-організаційних чинників, а також до їхньої трансформації дозволяло забезпечувати життєздатність організацій та тривалий опір окупантам. Розробка стратегії і тактики, донесення її сутності до усіх членів, перебудова у відповідний момент були поставлені на високому рівні. Зміна форм і методів діяльності стосувалися усіх без винятку сфер життя (організаційне, особисте і т.д.). Реальність диктувала свої правила, а відтак змінювалися умови боротьби, що змушувало відповідно до обставин у процесі діяльності корегувати стратегію і тактику.

Аналіз останніх досліджень. Проблема вивчення стратегії і тактики, а відтак і її перебудови у діяльності Карпатського краю ОУН не знайшла свого комплексного відображення у наукових дослідженнях. Питання конспірації порушувалися в узагальнюючих працях із історії українського визвольного руху А. Кентія, Ю. Киричука, А. Русначенка, В. Сергійчука [35; 36; 38; 39]. Значну увагу підготовці та проведенню рейдової діяльності, як однієї із стратегічної форми боротьби приділив Р. Забілий [33]. Розробку тактичних схем «Дажбог», «Олег», «Орлик» у підпіллі розглядає Д. Веденев і Г. Биструхін [1]. Однак, окремого висвітлення цей аспект не отримав. Саме відсутність комплексних робіт, присвячених різним напрямкам цієї діяльності, зумовлює актуальність даної розвідки. З огляду на обмежені відомості про участь східняків у визвольних змаганнях 40 – 50-х рр. ХХ ст. набирає актуальності наше дослідження.

Метою нашої роботи розкрити особливості перебудови діяльності українських націоналістів у Карпатському краї ОУН (кін. 1940 – 1950-ті рр.).

Виклад основного матеріалу. Складність боротьби з українським визвольним рухом для радянських карально-репресивних органів полягала в тому, що повстанці мали завчасно сформовану чітку військову організацію, виробили партизанську тактику, добре знали місцеві умови, користувалися підтримкою переважної частини населення, мали достатню кількість озброєння, ґрунтовно обладнані бази і місця схову (бункери та криївки в лісах, населених пунктах), гнучку систему зв'язку та глибоку конспірацію. Націоналісти усвідомлювали, що їх чекає тривала і затяжна боротьба, на найближчий час перспектив не було, «навіть чи будуть впродовж найближчих декількох десятків, а може й сотень років». Саме тому рекомендувалося: «а) якомога швидше перемкнутися низи на підпільну роботу, тому що партизанка більшими гру-

пами вже давно закінчилася (але не скрізь, маючи на увазі Прикарпатський край). Низова «братія» продовжувала завзято партизанити, в результаті чого дарма гинула поодинокі, удвох, утрюх [...]; б) правильно керувати людьми. Діяльність УПА перекинула багатьох інтелегентних людей в інші райони. Найбільше їх сьогодні перебувало в Прикарпатському краї. Деякі поки що партизанять, а інші, очевидно, є середніми й низовими провідниками» [34, 78–79].

На конференції керівного складу Карпатського краю ОУН (22 жовтня 1945 р. біля с. Сукіль Козаківської сільської ради, тепер у складі Болахівської міської ради Івано-Франківської обл.) провідник Карпатського крайового проводу ОУН Я. Мельник-«Роберт» говорячи про великі втрати не вважав цю боротьбу безсперспективною [19, 205]. Натомість відзначив, що на Буковині підпілля було практично ліквідоване, а тому можливості для подальшої боротьби на цих теренах втраченими. На Закарпатті підпілля було ліквідоване цілком. При цьому зазначав, що розраховувати на представників старшого покоління вважав недоцільним, лишень на виховання молоді [19, 205–206].

У розробці і реалізації стратегії і тактики українські націоналісти виходили з огляду перспективи Третьої світової війни, рекомендувалося готувати організацію до війни (техніка, криївки, продукти харчування, медикаменти тощо) серйозно, щоб навіть у найскладніших військових обставинах організація могла витримати тривалий період. Кадри мали забезпечити себе запасними криївками, продуктами харчування з розрахунком на 6 місяців. Забезпечення повинно бути всестороннім, щоб можна було обійтися без зв'язку із територією [24, 225].

Таким чином, український визвольний рух ретельно реагував на зміни у міжнародній політиці. Із вилучених документів у вбитих В. Савчака-«Сталя» і Г. Легкого-«Бориса» уже в 1950 р. чекісти виокремлювали завдання і напрямки роботи підпілля. В інструкціях особлива увага приділялася питанню підготовки ОУН до війни і виокремлювали відповідні завдання на випадок війни: а) збереження кадрів, особливо керівних, і проведення посиленої підготовки нових кадрів; б) заготівля продовольства терміном на шість місяців, а технічних засобів (папір, фарба, копіювальний папір та інше) терміном на один рік інтенсивної роботи; в) збір інформації військового й економічного характеру та передача Закордонному проводу; г) розробка планів захоплення міст, вузлових станцій і районних центрів; д) підготовка і розстановка кадрів для створення адміністративного апарату на випадок захоплення влади [4, 99]. Виконання вказівок ретельно перевірялося. Так, в інструктивному листі провідника Карпатського крайового проводу ОУН Я. Мельника-«Роберта» до керівника Станиславівського окружного проводу М. Хмеля-«Всеволода» (26 грудня 1945 р.) вказувалося: «До 15 січня 1946 року окремим кур'єром прошу вислати мені звіт про виконання інструкції, крім того, як проведена перевірка членства (селекція), рівномірність розстановки людей на всій ділянці і як вирішене питання забезпечення більш слабких ділянок і т.д.» [41, 6–8].

Як уже зазначалося, у визначенні тактики і стратегії націоналістів суттєве місце займала Третя світова війна, однак її розглядали як один із факторів, від якого відштовхувалися і враховували, але він не був визначальним. З цього виріс ще один міф радянської пропаганди про співпрацю з Німеччиною у роки Другої світової війни, а в післявоєнний період – із західними країнами, хоча самі спецоргани і вище партійне керівництво було поінформоване про справжню позицію націоналістів (не переоцінювали можливих результатів). Так, лист референта СБ Проводу ОУН М. Арсенича-

«Михайла» до Р. Шухевича наголошував: «І. У питанні «війни» мені тяжко погодитися з тим, що сьогоднішнє зовнішньополітичне становище буде стабілізоване хоча би на кілька років. В дійсності, всі аргументи політичного реалізму потребують від багатьох держав відсунути збройний конфлікт, який наближався на час, щоб залікувати рани, нанесені війною, збору свіжих сил, систематичної і вигідної для себе кристалізації військово-політичних таборів. Політична ситуація після цієї війни і факти не вказують на будь-що зворотнє. Ясно, що для СРСР війна тепер не вигідна по всіх трьох причинах. Для СРСР тепер найвигідніше: дипломатичним шляхом закріпити існуючий стан – перемогу і перепочинок, добитися загального роззброєння, насамперед виключення застосування атомної зброї на майбутнє. У цьому випадку СРСР прагне виграти час, щоб підготувати військову промисловість і також озброїтися атомною енергією чи якою-небудь новою зброєю» [5, 37–38]. Тобто, М. Арсенич обгрунтував, що у найближчий час Третьої світової війни не передбачалося [4, 3].

Самі чекісти за результатами агентурно-оперативної роботи відзначали, що підпілля володіло низкою особливостей: а) великим досвідом підпільної роботи, фанатизмом кадрів і добре відпрацьованою централізацією підпільних зв'язків зі складною системою зв'язку; б) використовували терор і диверсії як головний напрям у тактиці і діяльності ОУН поряд з активним проведенням за допомогою різноманітних засобів і методів націоналістичної пропаганди серед населення, особливо молоді; в) наявність у системі організації СБ, яка вела активну роботу по виявленню і ліквідації агентури органів державної безпеки [29, 105–106].

Саме тому органи НКВС-НКДБ, міліції, зазнавши серйозних втрат у сутичках з УПА, стали ретельно вивчати тактику повстанців, вдосконалювати форми і методи боротьби. На початковому етапі боротьби радянська репресивно-каральна система встановила контроль лише у містах, на залізницях та важливих стратегічних центрах, натомість у селах здебільшого діяла вдень, з настанням сутінків контроль перебирав український визвольний рух. Аналізуючи здійснювані акції, спецоргани зауважували, що націоналісти використовували різного роду хитрощі, застосовуючи різноманітні способи маскуванню (маск-халати, форму військовослужбовців РА, військ МДБ і працівників міліції, чоловіки переодягалися в одяг жінок), у деяких випадках діяли під виглядом радянських партійних працівників, співробітників МВС, МДБ, під час нападів застосовували засідки [6, 6]. Наприклад, о 2.00 30 квітня 6 озброєних автоматами підпільників, переодягнених у жіночі плаття, проникли у с. Кутц Рогатинського р-ну для здійснення диверсійно-терористичних актів. Бійці групи охорони громадського порядку, виявивши групу, вступили з нею у бій. Підпільники, не причинивши ніякої шкоди, використовуючи темряву, втекли [13, 287].

Влітку 1945 р. відділи УПА також змінили свою тактику, розформували великі підрозділи (по 400 – 500 бійців) у менші, зате добре екіпіровані та забезпечені. Частина кадрів розсосередили у підпільну мережу, сформувавши із них боївки (по 10 – 15 бійців). До тактичних заходів необхідно зарахувати і поширення впливу на міста. У цьому контексті провідник Карпатського крайового проводу ОУН Ярослав Мельник-«Роберт» наголошував: «Урбанізуйте нашу революцію і українізуйте міста» [40, 75].

Тактика і методи постійно вдосконалювалися, доопрацьовувалися, зазнавали корекції. З-поміж завдань на майбутнє визначалася необхідність, щоб кожний член ОУН підшукав собі заміну і навчив її; на найближчу перспективу рекомендувалося зайнятися роботою серед робітників, підшукувати і відправляти людей на Закарпаття і Буковину пропагандивними рейдами, їх учасникам ставити завдання якщо і не закріпитися там,

Гльницький В. Основні засади перебудови діяльності...

то хоча б залишитися, відділи УПА мали взагалі розпустити, а обов'язок проведення дрібних військових операцій лягав на боївки СБ. Розпуск УПА потрібно було зберігати у суворій таємниці перед бійцями з відділів УПА, які поповнювали лави ОУН, переважно СБ [22, 31]. Технічні тактичні завдання полягали в тому, щоб підготовлювати і зберігати: зброю, амуніцію, медикаменти, технічні засоби зв'язку, пропагандивно-видавничу техніку, обмундирування, харчування тощо [23, 144]. Головними завданнями, які ставило керівництво перед ОУН на зимовий період 1945 – 1946 рр., були: 1) подальше очищення організацій від неблагонадійних і нестійких елементів; 2) чітке розмежування членів підпільних організацій на членів, кандидатів і симпатиків з метою обмеження доступу до організаційних таємниць (кандидатів і симпатиків); 3) посилення пропагандистської роботи серед членів ОУН і місцевого населення, виховання кадрів; 4) посилення політвиховної роботи у відділах УПА, зміцнення політичного апарату УПА навіть за рахунок послаблення пропаганди й агітації у структурах ОУН; 5) зміцнення апарату СБ, удосконалення техніки розвідки і слідства; 6) створення професійних кадрів зв'язкових замість випадкових, неперевірених чи ненадійних зв'язкових, з якими проводили пропагандистську роботу для підняття їх морального рівня; 7) створення пунктів мертвого зв'язку, встановлення жорстких термінів зв'язку між кущами, районами, надрайонами і округами; 8) використання найменшої можливості для роботи з масами, тобто, акцент робився на вихованні та навчанні [27, 27–28].

Впродовж 1944 – 1946 рр. ОУН з метою зриву організаційного зміцнення сільських органів радянської влади здійснювала напади на голів сільських рад і сільських активістів, вбивала радянських громадян, забороняла виконувати державні зобов'язання, спалювала сільради, клуби, молочарні тощо. В основному це практикувалося на початковому етапі колективізації, коли основні сили спрямовувалися на недопущення створення колгоспів [9, 52].

У всіх документах підпілля і повстанців головним завданням на осінь і зиму 1945 – 1946 рр. вважався зрив підготовки виборів до ВР СРСР, для цього організовувалися спеціальні т.зв. «пропагандистські» групи, метою яких був зрив заходів підготовки до виборів. Поряд з цим важливе місце відводилося зриву господарсько-політичних заходів.

У зв'язку з втратами, які понесло підпілля у ході дій оперативних чекістських груп, керівництво ОУН і УПА (листопад – грудень 1945 р.) кардинально змінило тактику дій і роботи підпілля. Суть цих змін полягала у повному підпорядкуванні відділів УПА територіальним проводам ОУН, відриві діючих відділів від ділової сітки ОУН з розрахунком, щоб упівці не знали оунівців, які перебували в підпіллі. Навіть давали вказівки не постачати через сітку господарчих станиць і районів продовольство відділам УПА, натомість рекомендувалося: 1) розставити сітку зв'язкових, які раніше діяли у станицях, районах; 2) суворо дотримуватися таємниць організаційного характеру, обмежувати участь жінок тільки дорученнями, які впливали з інструкцій ОУН, за жодних обставин не допускати ознайомлення жінок з повними вказівками Проводу [2, 347]. Отже, ці доповнення до тактики дій ОУН мали за мету посилення конспірації і збереження кадрів.

По лінії дій підрозділів УПА і боївків ОУН відбувалося розконцентрування відділів на дрібні групи і дії диверсійно-терористичного характеру, навіть індивідуальний терор, спрямований проти військовослужбовців, працівників репресивно-каральних органів, радянського партійного активу і місцевих громадян з числа сільського активу та прорадянськи налаштованих громадян серед місцевого населення.

У подальших вказівках пояснювалося, що командири відтинків мали залишатися при округах для того, щоб їх потім можна було залучати до виконання конкретних організаційних завдань. Решту людей слід було включити в організацію для виконання тієї чи іншої роботи. Ці заходи потрібно було провести з ретельною конспірацією. Про демобілізацію знав тільки командир відтинку, решта отримували призначення без пояснення. У випадку війни бойові дії мали відновитись, мав бути підготовлений план мобілізації з урахуванням необхідності захисту сусідніх територій, які входили у склад Карпатського краю (Закарпаття). В окремих теренах про збереження постійного контингенту (декілька чот) усно домовлялися із чотовими [25, 139].

Тобто, починаючи з 1946 р., український визвольно-революційний рух у Карпатському краї почав переходити від форми масової повстанської боротьби до глибоко законспірованої підпільної боротьби. Ця зміна тактики виявилася у послідовній, відповідній до обставин і необхідності (окремих районах) практиці розформування відділів УПА, переведенні її командирів і бійців в організаційну сітку, а робота підпілля глибоко конспірувалася, на протигагу тому, як це було в період масових дій УПА (головне завдання цих дій – не дати ворогові розширити вплив на територію). Тепер на перший план висунули політико-пропагандистську і політорганізаційну роботу. В Дрогобицькій і Станіславській областях, за наказом головнокомандувача УПА, останні відділи були розформовані у вересні 1949 р. [22, 138].

На дотриманні правил конспірації наголошував організаційний референт Проводу ОУН Роман Кравчук-«Максим» у листі (літо 1945 р.) до Я. Мельника: «Відносно звітів, вони все-таки дуже часто розконспіровують наших симпатиків (серед вчителів, голів сільрад, заступників тощо), звернути на це увагу «заборонити про це писати. У подальшому також не вказувати, у кого і які більшовицькі документи забрані (оригінали документів повинні бути направлені на адресу провідника М., копії висилайте мені). У звітах вказувати, які кампанії, пропагандистські чи господарські, проводять більшовики, під якими лозунгами, як реагує на них народ, які вчиняють контрзаходи (пропагандистська діяльність). Повідомляти способи проведення, які частини проводили (місцеві, районні, обласні чи з центру), хто командував (більшовицькими операціями), що досягнуто цим (кого вбили, затримали), яка була мета облави тощо, як вели себе під час облав» [32, 220].

Передбачалася необхідність скоротити звітність до мінімуму. При зазначенні даних, які демонстрували потужність і можливості підпілля, потрібно було користуватися шифрами і кодами, не підписуватися одним псевдо чи умовним знаком [16, 80–82].

Після отриманих перших (значних) ударів ОУН і УПА переходять на нові організаційні форми боротьби. Тактика відкритих бойових дій відходить на другий план. Впродовж 1945 – 1946 рр. керівники Проводу виробили три тактичні схеми – «Дажбог», «Олег», «Орлик». Пізніше ці схеми доопрацьовувалися та коригувалися влітку 1945 – 1946 рр. (Рогатинський р-н Івано-Франківської обл.), у червні 1947 – 1948 рр. (Ілліський ліс Миколаївського р-ну Львівської обл.) та у червні 1949 р. (Бібрський р-н Львівської обл.) [1, 66; 22, 219; 26, 256]. За рішенням наради Проводу ОУН, в Ілліському лісі передбачалося створення широко розвідувальної і глибоко законспірованої сітки легально проживаючих членів ОУН з числа молоді з розрахунком, щоб ці звена в кількості 2 – 3 чол. були створені в кожному селі, в кожному класі і курсі середніх і вищих навчальних закладів. Відповідальність за створення молодіжних звен по селах поклали на районних провідників, а в містах і навчальних закладах – на керівників

Гльницький В. Основні засади перебудови діяльності...

надрайонних проводів. Членів нелегальних молодіжних оунівських організацій було заборонено залучати для виконання таких завдань, які могли потягнути за собою їхнє розшифрування, основний акцент було поставлено на виховній роботі з урахуванням того, щоб за рахунок залученої в організацію молоді поступово готувати заміну загиблим підпільникам. У кожному районі із новозалучених мали підібрати одного-двох виховників, яких з часом мали перевести на нелегальне становище і робити їх помічниками районних провідників по політвиховній роботі серед новозалученої молоді. Кожний член організації мав впродовж року пройти і засвоїти теоретичні основи націоналістичної ідеології [22, 219, 222]. Робота серед молоді була важливою, тому що серед молоді було менше агентури і вона мала стати майбутнім поповненням. Усім підпільникам давалися вказівки переходити у глибоко законспіроване підпілля, а за відсутності зв'язку бути готовими до самостійної діяльності, звести до мінімуму відкриті антирадянські виступи і щоденно готувати себе до активної боротьби проти радянської влади в майбутньому. Тобто, не бачачи можливості для відкритої збройної боротьби, Провід у 1948 р. прийняв рішення про створення широко розгорнутої і глибоко законспірованої сітки ОУН з числа легально проживаючих націоналістів [30, 69].

За результатами наради перебудова роботи відбувалася у трьох стратегічних схем: «Дажбог», «Олег», «Орлик». Під кодовою назвою «Дажбог» мався на увазі перехід у глибоке підпілля, припинення відкритої диверсійно-терористичної боротьби, що дозволило б зберегти кадри для подальшої тривалої діяльності в умовах радянської дійсності.

Тактична схема «Дажбог» визначала принципи дій підпілля в нових умовах, спрямовані на його виживання та протидію утвердженню радянського режиму. Основу схеми складали: ретельна конспірація, налагодження системи кривок і ліній конспіративного зв'язку. Водночас тактична схема «Дажбог» передбачала необхідність вироблення у кадрів «державного» способу мислення (не тільки боротьба в революційній ситуації, перехід до революції, але і швидше створення держави, оскільки революція вважалася тимчасовим станом, це шлях до УССД). Наголошувалося на необхідності встановити ОУН по всій Україні, однак це завдання вимагало щоденної клопіткої роботи [16, 44, 58; 28, 65].

Вчити кадри з таким розрахунком, щоб вселити в них дух оптимізму, зміцнити віру у перемогу, пояснити поняття ОУН як керівника революційно-визвольної боротьби, щоб притягувати до ОУН нових членів, розширювати організацію. При такій постановці питання не повинно було виникати нігілістичних настроїв (членство мало розуміти, що українські націоналісти завдяки боротьбі ОУН здійснили великий крок у напрямі звільнення і будівництва УССД). Наголошувалося, щоб будь-якою ціною зберегти організацію на ЗУЗ, особливо керівні кадри, поповнювати організацію новими кадрами, насамперед кандидатами на провідників. Актив кадрів переконати, що вони є керівним складом ОУН, керівниками визвольної-революційної боротьби, щоб кадри займалися залученням в організацію нових членів, зростали, розуміли і виконували місію ОУН [16, 43–44, 57; 28, 64].

Таким чином, тактична схема «Дажбог» полягала у збереженні існуючої організації, що включало: а) боротьбу проти втрат (збереження конспірації, розстановка кадрів, протиагентурне виховання, обороноздатність організації, виховання членів організації і т.д.); б) поповнення (набір членів); в) постановка і реалізація програми «Олег» [27, 77]. Необхідно було посилити конспірацію у питанні місць перебування, роботи, сил і можливостей. Заборонялося демонструвати сили, заходи, поводитися

супроти ворога якомога тихіше, створювати враження, що організація ліквідована. Конспірувати сили і можливості, приховувати їх від ворога, але не від населення. Обмежити операції або взагалі припинити ті, які викликали сильні контрзаходи, репресії супроти населення. Пропагандистські операції проводити конспіративно. Сексотів ліквідувати тільки тих, які «наступали на п'ятки». Не ліквідувати стрибків, не влаштовувати засідок, дозволяти здійснювати теракти. Законспірувавшись, потрібно було займатися внутрішньо-організаційними справами. В цілому за лінію роботи відповідав окружний провідник, він же здійснював контроль за роботою надрайонних провідників [16, 59–60; 28, 66–67].

Шифр «Олег» передбачав активну антирадянську націоналістичну роботу серед легально проживаючої молоді, підбір і підготовку з її числа майбутніх кадрів ОУН (особливо для поповнення керівних працівників). Реалізуючи тактичну схему «Олег», рекомендувалося використовувати найбільш надійних людей з числа всіх підпільників. У деяких випадках дозволялося розконспірувати легальщиків [27, 83]. Програма «Олег» передбачала проведення підпіллям роботи на території дії того чи іншого проводу. Ці заходи підпіллям ОУН проводилися районними і надрайонними проводами ОУН під контролем референтур СБ окружних проводів. Створенням легальної сітки передбачалася організація резерву для діючого підпілля ОУН і проведення окремих заходів підпіллям ОУН через ці кадри на селі і в місті. Для цієї мети дозволялося вербувати осіб із числа інтелігенції, робочих і селян (як чоловіків, так і жінок). Порядок підбору, вербування і подальша робота в ОУН цих осіб відбувався у такий спосіб. Районний і надрайонний провід ОУН підбирав відповідну кандидатуру (цією роботою займалися як провідники вказаних проводів, так і референти СБ, пропаганди), в окремих випадках дозволялося займатися цим провідникам кущових проводів, які підбирали відповідні кандидатури (вольові, рішучі, схильні для роботи в ОУН, конспіративні, які не арештовувалися органами МДБ за антирадянську діяльність і не були пов'язані співробітництвом зі спецслужбами). До підбраної кандидатури прикріплювався хтось уповноважений зі складу проводу, який проводив усю наступну роботу з цією особою в період її перебування кандидатом і членом ОУН [15, 22].

Після завершення Другої світової війни на території західноукраїнських областей України поряд із підпільними оунівськими організаціями виникали групи з числа молоді, яка проживала легально. Особливо активно створення таких груп відбувалося після 1948 р. і отримало кодову назву у підпіллі «Олег». Саме під нею націоналісти проводили активну антирадянську націоналістичну роботу серед легально проживаючої молоді на території того чи іншого проводу (проводилася районним і надрайонними проводами ОУН під контролем референтур СБ окружних проводів). Практикувалася також підготовка з числа легально проживаючої молоді майбутніх кадрів для підпілля, особливо для поповнення керівних ланок. Василь Кук-«Леміш» запропонував створити у кожному населеному пункті, середньому і вищому навчальному закладах ретельно законспіровані легальні молодіжні організації чисельністю у 2 – 3 особи. Створення нових молодіжних організацій мало пройти в умовах найсуворішої конспірації навіть серед місцевих підпільників. В результаті повинні були створюватися в кожному селі, класі і курсі середніх і вищих навчальних закладів глибоко законспіровані молодіжні організації. Відповідальність за організацію молодіжних звен по селах покладалася на керівників районних організацій, а в містах і навчальних закладах – на керівників надрайонних проводів. Учасників молодіжних

Гльницький В. Основні засади перебудови діяльності...

оунівських організацій, які проживали легально, заборонялося залучати до виконання таких завдань, які могли потягнути за собою розшифрування цих звен. Кожний учасник легальної сітки ОУН мав впродовж року пройти і освоїти теоретичні основи націоналістичної ідеології. Основний наголос в роботі з ними треба було робити на виховну роботу з розрахунком на те, щоб з неї поступово готувати заміну загиблим підпільникам [26, 77; 27, 258; 13, 206–207]. Планувалося провести навчання за спеціальною програмою, включаючи конспірацію, ідеологічну підготовку, методи і форми роботи СБ [22, 222; 27, 259].

Особливої актуальності ця проблема у Карпатському краї ОУН набула у 1950 – 1951 рр., коли головний вектор спрямовувався в основному на збереження вцілілих від розгрому залишків збройного підпілля і поповнення новими кадрами здебільшого за рахунок молоді, створення організацій з числа осіб, які проживали легально, підбив політичного і організаційно-господарського зміцнення колгоспів, поширення впливу на східні райони [20, 16]. Підпільники писали, що потрібно було створити, підготувати нелегальні групи зі згаданої категорії осіб, які проживали легально і були готові виконати таємний наказ організації, захопити організований колгосп у свої руки, тобто вводити у колгоспи відповідну кількість надійних, нескомпроментованих в очах ворога людей. Навіть там, де ще в колгоспах не можна було тримати підпільників, їм мали забезпечити прикриття навіть шляхом замаскованого заснування колгоспу. Життя всередині кожного колгоспу мало будуватися на основі добре законспірованих груп протиколгоспної оборони. Колгоспники при допомозі таких груп мали боротися за своє існування і збереження у своєму середовищі підпілля. Крім того, тих, які легально проживали і працювали у колгоспах, підпільники використовували для переховування, як джерела постачання продуктів, інформації тощо [29, 21].

Саме у таких організаціях члени здобували досвід, виконуючи окремі важливі завдання. До речі, радянська репресивно-каральна система, усвідомлюючи особливу небезпеку існування таких організацій, прагнучи відсікти молодь від них, застосовувала до учасників особливо суворі покарання. Однак навіть невинувато суворі вироки не змогли перешкодити припливу молоді у лави національно-визвольного руху.

Тактична схема «Орлик» включала поширення антирадянської націоналістичної діяльності на східні області України [21, 202]. У контексті цих тактичних схем С. Слободян-«Єфрем» писав: «За всяку ціну утриматися ОУН на ЗУЗ, зберегти кадри і підібрати керівників [...] посилити конспірацію в побуті, не можна демонструвати наших сил і можливостей. У боротьбі між нами і ворогом створити оперативне ослаблення. Конспірувати наші сили у розмовах, записках» [9, 60].

«Орлик» або «Харків») полягала здійсненні її навіть за рахунок послаблення позицій у західних областях. Першочерговим завданням визначалося створення осередків ОУН по всій Україні та підготовка їх до дій на випадок війни. Водночас необхідно було використовувати всі можливості для проведення бесід із прибулими східняками, а також активізації роботи на сході [28, 64–65; 3, 104]. Для вирішення проблеми поширення впливу на цей регіон необхідно було продовжувати розбудову підпільних структур ОУН та забезпечити їх просування у східні області України, особливо увагу звертати на консолідацію українських самостійних сил. Ще у 1948 р. Провід ОУН видав інструкції про організацію проведення націоналістичної діяльності у східних областях, із метою майбутнього оволодіння сходом України (заклик «Лицем до Сходу»). Згідно цих інструкцій кожному члену ОУН давалося в обов'язки вести бесіди із українцями-східняками, які проживали на території західних областей України давати їм

для читання оунівську літературу і ставилося завдання всіма можливими способами пересилати націоналістичну літературу та листівки у східні області України, відправляти кадрових оунівців на схід для створення відповідної бази симпатиків, щоб потім направляти туди керівних учасників ОУН і створення організації ОУН із числа осіб, які проживали легально [18, 212–213]. Також роботу планували організувати шляхом використання окремих східняків, які прибули на роботу в західні області УРСР для пересилки і поширення через них оунівської літератури за місцем їх попереднього проживання на сході [14, 29]. Таким чином, тактична схема «Орлик» передбачала поширення впливу ОУН на східні та південні області України, у яких діяло законспіроване оунівське підпілля. Одним із завдань у цій роботі було налагодження реально діючих зв'язків на сході України [37, 92–93]. Зрозуміло, що наприкінці 1940-х років реалізація тактичної схеми «Орлик» ускладнилася не лише через масштабні репресії радянської сторони, але й у зв'язку із величезними втратами кадрів.

У 1949 – 1950 рр. Провід ОУН видав додаткові вказівки і детальні інструкції, які передбачали поширення оунівської діяльності на східні області України, як першочергове завдання підпілля ОУН. У відповідності до цієї інструкції в 1950 р. (кодова назва «Бджола») роботу на Сході України передбачалося вести двома напрямками «в ширину» (використання «східняків» для пропаганди і розвідки на Сході, з метою спростування радянської пропаганди) і «в глибину» (підбір «східняків» для членства в ОУН та систематичної, послідовної, чітко запланованої роботи на Сході) [27, 84; 18, 215].

Робота «в ширину» передбачала встановлення зв'язку і використання східняків, які проживали в західних областях України кожним учасником оунівського підпілля для пересилки і поширення націоналістичної літератури на схід (за місцем їхнього попереднього проживання) і збору свідчень, розвідувальних даних військового і економічного характеру [8, 170; 17, 1].

Практична робота виглядала наступним чином. За кожним проводом ОУН для роботи в інших регіонах і сусідніх республіках закріплювалися відповідні 2 – 3 області та республіки, у яких потрібно було проводити націоналістичну роботу.

Керівникам окружних проводів Карпатського краю ОУН були дані вказівки підбирати, підготовлювати досвідчених і перевірених підпільників, направляти, головним чином, в промислові центри України на осідання для організації там націоналістичної роботи. Натомість у сільській місцевості східних областей рекомендувалося створювати «опорні пункти», в яких можна було би переховуватися прибулим оунівцям із західних областей [24, 240; 37, 83]. Надрайонні провідники були зобов'язані накласти на кожний район обов'язковий мінімум книг і літератури, які відправляли у східні області [24, 240].

Робота «в глибину» потребувала від кожного оунівця підбирати українців-східняків, систематично з ними працювати для виховання в націоналістичному дусі та розкриття реальної сутності радянської влади, щоб пізніше втягувати в ОУН і залучати до поширення націоналістичної діяльності у східних областях України [14, 30]. Цим особам давалися вказівки при переїзді до попередніх місць проживання, у відпустку, по справах служби чи на постійне місце проживання організувати т.зв. «зачіпні хати», тобто будинки, в яких би могли переховуватися члени ОУН, які прибували у східні області, виявляти осіб, вороже налаштованих до радянської влади, вести із ними роботу у націоналістичному дусі вербувати в ОУН, займатися розвідкою, збирати дані про стан радянської армії, озброєння, місця її дислокації, комунікації тощо.

Гльницький В. Основні засади перебудови діяльності...

«Зачіпні хати» повинні були створювати конспіративно незалежно одна від одної, заборонялося користуватися хатами, які задіювалися раніше.

Виконуючи вказівки Проводу керівники Карпатського краю активно перекидували своїх емісарів для організації відповідної роботи. Таких осіб споряджали повним обмундируванням, зброєю, продуктами харчування грошима і великою кількістю оунівської літератури [8, 176]. За нашими підрахунками у 1949 – 1950 рр. із окружних проводів Карпатського краю у східні області УРСР підготовлено і направлено близько 50 осіб [7, 152; 8, 170–171, 177; 18, 60–61; 10, 178; 11, 86; 12, 95; 14, 33; 31, 202, 204–205].

Висновки. Таким чином перебудова стратегії і тактики стосувалася різних сфер підпільного життя. Засади, методи та принципи перебудови діяльності розроблялися націоналістами на основі власного досвіду та корегувалася і доопрацьовувалися відповідно до умов боротьби. Паралельно із перебудовою засад стратегії і тактики існувала чітка вимога щодо дотримання основних, базових правил. Розробка, впровадження і контроль за дотриманням стратегії і тактики забезпечували життєздатність підпілля. Усе це сприяло збереженню людських та матеріальних ресурсів, а відтак – тривалість боротьби. Без перебільшення життєздатність українського визвольного руху забезпечувалася вдало налагодженою стратегією і тактикою, яка корегувалася та вдосконалювалася відповідно до зміни бойової та політичної ситуації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Веденєєв Д. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945 – 1980-ті роки : Монографія / Дмитро Веденєєв, Геннадій Биструхін. – К. : К.І.С., 2007. – 568 с.
2. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 2-Н. – Оп. 55 (1953). – Спр. 5. – Т. 1.
3. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 57 (1953). – Спр. 1. – Т. 5.
4. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 60 (1953). – Спр. 3. – Т. 5.
5. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 90 (1951). – Спр. 33.
6. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 92 (1951). – Спр. 9.
7. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 93 (1954). – Спр. 3.
8. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 98 (1954). – Спр. 1. – Т. 1.
9. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 98 (1954). – Спр. 1. – Т. 2.
10. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 98 (1954). – Спр. 7.
11. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 98 (1954). – Спр. 8.
12. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 98 (1954). – Спр. 9.
13. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 99 (1954). – Спр. 8. – Т. 5.
14. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 108 (1954). – Спр. 2. – Т. 1.
15. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 108 (1954). – Спр. 2. – Т. 2.
16. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 110 (1954). – Спр. 2. – Т. 7.
17. ГДА СБУ. – Ф. 5 – Спр. 67417. – Т. 1.
18. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67443. – Т. 1.
19. ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 33286фп. – Т. 1.
20. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 5.
21. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 8.
22. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 9.
23. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 13.
24. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 17.
25. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 18.
26. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 27.
27. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 28.

28. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 29.
29. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 55.
30. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 87.
31. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 13.
32. ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. 9079. – Т. 52.
33. Забілий Р. Підготовка та забезпечення маршів і постів рейдуючи відділів УПА / Руслан Забілий // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів : Видавництво «Мс», 2006. – Збірник 6. – С. 170–183.
34. Ішук О. Генерал Микола Арсенич : життя та діяльність шефа СБ ОУН / Олександр Ішук, Валерій Огороднік. – Коломия : «Вік», 2010. – С. 78–79.
35. Кентій А. В. Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946 – 1956 рр.). – К. : Інститут історії України НАН України, 1999. – 111 с.
36. Киричук Ю. Український національний рух 40 – 50-х років ХХ століття : ідеологія та практика. – Львів : Добра справа, 2003. – 464 с.
37. Нікольський В.М. Підпілля ОУН (б) у Донбасі. – Київ, 2001. – С. 92–93.
38. Русначенко А. М. Народ збурений : Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. – К. : Університетське видавництво «Пульсари», 2002. – 519 с.
39. Сергійчук В. Український здви́г : Прикарпаття. 1939 – 1955 рр. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с.
40. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 68.
41. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 2968.

REFERENCES

1. Viedienieiev D. Dvobii bez kompromisiv. Protyborstvo spetspidrozdiliv OUN ta radianskykh syl spetsoperatsii. 1945 – 1980-ti roky : Monohrafiia / Dmytro Viedienieiev, Hennadii Bystrukhin. – К. : К.І.С., 2007. – 568 s.
2. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (dali – HDA SBU). – F. 2-N. – Op. 55 (1953). – Spr. 5. – T. 1.
3. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 57 (1953). – Spr. 1. – T. 5.
4. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 60 (1953). – Spr. 3. – T. 5.
5. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 90 (1951). – Spr. 33.
6. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 92 (1951). – Spr. 9.
7. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 93 (1954). – Spr. 3.
8. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 98 (1954). – Spr. 1. – T. 1.
9. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 98 (1954). – Spr. 1. – T. 2.
10. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 98 (1954). – Spr. 7.
11. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 98 (1954). – Spr. 8.
12. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 98 (1954). – Spr. 9.
13. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 99 (1954). – Spr. 8. – T. 5.
14. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 108 (1954). – Spr. 2. – T. 1.
15. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 108 (1954). – Spr. 2. – T. 2.
16. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 110 (1954). – Spr. 2. – T. 7.
17. HDA SBU. – F. 5 – Spr. 67417. – T. 1.
18. HDA SBU. – F. 5. – Spr. 67443. – T. 1.
19. HDA SBU. – F. 6. – Spr. 33286fp. – T. 1.
20. HDA SBU. – F. 13. – Spr. 372. – T. 5.
21. HDA SBU. – F. 13. – Spr. 372. – T. 8.
22. HDA SBU. – F. 13. – Spr. 372. – T. 9.
23. HDA SBU. – F. 13. – Spr. 372. – T. 13.
24. HDA SBU. – F. 13. – Spr. 372. – T. 17.

Ільницький В. Основні засади перебудови діяльності...

25. HDA SBU. – F. 13. – Spr. 372. – T. 18.
26. HDA SBU. – F. 13. – Spr. 372. – T. 27.
27. HDA SBU. – F. 13. – Spr. 372. – T. 28.
28. HDA SBU. – F. 13. – Spr. 372. – T. 29.
29. HDA SBU. – F. 13. – Spr. 372. – T. 55.
30. HDA SBU. – F. 13. – Spr. 372. – T. 87.
31. HDA SBU. – F. 13. – Spr. 398. – T. 13.
32. HDA SBU. – F. 65. – Spr. 9079. – T. 52.
33. Zabilyi R. Pidhotovka ta zabezpechennia marshiv i postoiv reiduiuchy viddiliv UPA / Ruslan Zabilyi // Ukrainnyi vyzvolnyi rukh / Tsentri doslidzhen vyzvolnoho rukhu, Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy. – Lviv : Vydavnytstvo «Ms», 2006. – Zbirnyk 6. – S. 170–183.
34. Ishchuk O. Heneral Mykola Arsenykh : zhyttia ta diialnist shefa SB OUN / Oleksandr Ishchuk, Valerii Ohorodnik. – Kolomyia : «Vik», 2010. – S. 78–79.
35. Kentii A. V. Narys borotby OUN-UPA v Ukraini (1946 – 1956 rr.). – K. : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. – 111 s.
36. Kyrychuk Yu. Ukrainnyi natsionalnyi rukh 40-50-kh rokiv XX stolittia : ideolo-hiia ta praktyka. – Lviv : Dobra sprava, 2003. – 464 s.
37. Nikolskyi V.M. Pidpillia OUN (b) u Donbasi. – Kyiv, 2001. – S. 92 – 93.
38. Rusnachenko A. M. Narod zburenyi : Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940 – 50-kh rokakh. – K. : Universytetske vydavnytstvo «Pulsary», 2002. – 519 s.
39. Serhiichuk V. Ukrainnyi zdvyh : Prykarpattia. 1939 – 1955 rr. – K. : Ukrainka Vydavnycha Spilka, 2005. – 840 s.
40. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. – F. 3836. – Op. 1. – Spr. 68.
41. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. – F. 1. – Op. 23. – Spr. 2968.

Статтю подано до редакції 11.03.2016 р.